

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN: 2564-7903 • Yıl / Year: 4 • İlkbahar / Spring: 2021 • Sayı / Issue: 7

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة للبحوث الإسلامية

Journal of Islamic Studies

Yıl | Year: 4 - Sayı | Issue: 7 - 2021 Nisan | 2021 April

EBUSSUÛD EFENDİ'NİN TEFSİRİ IŞIĞINDA "KADER RİSÂLESİ" NİN ANALİZİ
In The Light Of The Explanation Of Abu Al-Saud Affandi Analysis Of The "Fate Treatise"

Muhammed YAVUZ

Doktorant, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye
Doktorant, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Institute of Graduate Studies,
Department of Basic Islamic Studies, Istanbul, Turkey.
tayrunhazin@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8247-6592

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Arařtırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 06 Mart 2021 / 06 March 2021
Kabul Tarihi / Date Accepted: 06 Nisan 2021 / 06 April 2021
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Nisan / 30 April 2021
Yayın Sezonu / Publishing Date Season: Nisan / April

Atıf / Citation: Yavuz, Muhammed. "Ebussuûd Efendi'nin Tefsiri Işığında "Kader Risâlesi" nin Analizi". Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi 7 (Nisan 2021): 196-210.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://rumeli.trakya.edu.tr/> | <https://dergipark.org.tr/rumeli>
mail to: rumelislam@trakya.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Tekirdag
Namık Kemal University, Faculty of Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

EBUSSUÛD EFENDİ'NİN TEFSİRİ IŞIĞINDA "KADER RİSÂLESİ"NİN ANALİZİ

Öz

Kader konusu insanoğlunun tam anlamıyla sırrına vâkîf olamadığı ve geçmişten günümüze gündemini meşgul eden konulardan biri olagelmıştır. Allah-evren ve Allah-insan ilişkisi bağlamında kategorize edebileceğimiz kaderin insanla olan münâsebeti, ıztırârî ve ihtiyârî olarak iki başlık altında incelenmektedir. Iztırârî kader; kulun irâdesinden bağımsız olarak gerçekleşen kalp atışları, sindirim sistemi gibi eylemleriyken; ihtiyârî kader ise onun kendi özgür irâdesiyle meydana gelen söz ve eylemleridir. Makâlemizin mevzubahsi kaderin işte bu başlığıdır. Ebussuûd kader konusuna dâir kaleme aldığı risâlesinde; günâhlara dalan Zeyd karakterinin, işlediği günâhlarda kaderi bahane ederek mazur görülmesi gerektiğini, bu konuda haklılığını ispatlamak için Kur'ân ve Sünnet'ten bazı deliller sunduğunu belirtmektedir. Ebussuûd'un bu delillere verdiği cevapları, yazdığı *İrşâd* isimli tefsirinde ilgili âyetlere yaptığı yorumlarla birlikte değerlendirdiğimiz risâlede o, kulun, fiillerinde cebir altında olmayıp, bilâkis özgür irâde sâhibi olduğunu naklî ve aklî yöntemlerle izah etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kader, İhtiyâr, Meşîet, Cebr, Fiil, Hikmet, Ebussuûd.

In The Light Of The Explanation Of Abu Al-Saud Affandi Analysis Of The "Fate Treatise"

Abstract

The subject of fate has been one of the issues that human beings have not fully understood and have occupied their agenda from the past to the present. The relation of fate with human, which we can categorize in the context of God-universe and God-human relationship, is examined under two headings as painful and prudent. Iztirârî fate; While actions such as heartbeat and digestive system that occur independently from the will of the servant; Prudent destiny, on the other hand, is his words and deeds that occur by his own free will and wish. This is the title of the personal destiny in our article. Abu al-Saud in his treatise on the subject of fate; He states that the character of Zayd, who plunges into sins, should be justified by using fate as an excuse for the sins he committed, and that he offers some evidence from the Quran and Sunnah to prove his justification in this regard. In the treatise, which we will evaluate together with the comments made by Abu al-Saud to the relevant verses in his interpretation of *Irshad Tafseer*, he explains that the servant is not under compulsion in his actions, but has free will, by means of narration and rational methods.

Keywords: Fate, Free Will, Wishing, Compulsion, Action, Wisdom, Abu al-Saud.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda 952/1545 yılında şeyhülislâm olan ve vefatına kadar bu makamda kalan Ebussuûd (öl. 982/1574),¹ yazdığı '*İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm'* adlı tefsirinin yanında birçok risâle kaleme almıştır. Bulunduğu makam gereği toplumun türlü soru ve problemleriyle tabii olarak muhatap olan Şeyhülislâm, kader risâlesi ile bu konudaki fikir ve hükmünü arz etmektedir. Risâlede sual-cevap yöntemi kullanılmıştır. Soru kısmında Zeyd isimli karakterin işlediği günâhların, kaderin bir gereği olduğunu iddiâ edip, kendisini savunurken Kur'ân'dan ve Sünnet'ten getirdiği deliller karşısında ona ne cevap verileceği ve hakkındaki hükmün ne olacağı sorulmaktadır. Cevap kısmında ise mezkûr şahsın sunduğu deliller reddedilerek geçersiz olduğu yine karşı delillerle açıklanmaktadır. Ebussuûd'un gerek tefsirinde gerekse risâlesinde kaderle ilgili âyetlere yaptığı açıklamalarında cebir meselesi üzerinde durup, ihtiyâr ve meşîet vurgusu yaptığı görülmektedir. Bu itibarla kader, cebir, ihtiyâr ve meşîet kavramlarının özetle tanımlanması, makâlemizin ilerleyen bölümlerindeki açıklamalara ışık tutması açısından önemlidir.

Kader kelimesi k-d-r (ك-د-ر) fiilinin masdarı olup, dâl harfinin fethası ve sükûnüyle iki şekilde kullanılmaktadır.² Kur'ân-ı Kerîm'de müştaklarıyla beraber yüz otuz iki yerde geçtiği belirtilen³ kaderin; miktar,⁴ hüküm, tâkat, zenginlik, bolluk,⁵ bir şeyi başka bir şeyle ölçmek, dizayn etmek, tâzîm etmek, taksîm etmek, vakitlendirmek,⁶ rızkı daraltmak ve genişletmek⁷ gibi anlamları vardır. İstîlâhta kader; ilâhî irâdenin, muayyen zamanda ve muayyen sebeple nesnelere ilgili olması,⁸ Allah'ın (c.c.), keyfiyeti bizce meçhul ezeli sıfatlarından biri olup,⁹ varlıklar hakkındaki ilâhî hükmün toplu bir şekilde Levh-i Mahfûz'da kayıtlı olmasıdır.¹⁰ İmâm Mâtürîdî'ye (öl. 333/944) göre kader; varlıkların hayr-şer, güzellik-çirkinlik gibi

¹ Ahmet Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/365.

² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lügât*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009) 368; Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2005), 3149.

³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, "k-d-r", *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), 376, 725, 746-747, 878-879.

⁴ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, "k-d-r", *Mu'cemü's-Sihâh* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 841; Ebu'l-Kâsım Cârullâh ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1992) 495.

⁵ Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, "k-d-r", *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Muhammed Naîm Arkasûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 460.

⁶ Cübürân Mes'ûd, "k-d-r", "*er-Râid*" (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2005), 689; İbrahim Enis vd., "k-d-r", *el-Mu'cemü'l-Vesît*, Kâhire: y.y., 1972), 752.

⁷ Muslihiddîn Mustafa b. Şemsüddîn Karahisârî Ahterî, "k-d-r", *Ahter-i Kebîr* (İstanbul: Matbaa-i 'Âmire, 1310/1892), 146; Arif Erkan, "k-d-r", *el-Beyân*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006), 1846.

⁸ Seyyid Şerîf el-Cürçânî Alî b. Muhammed, "k-d-r", *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003), 253; Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 2001), 24/58-63.

⁹ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* (Aliyyü'l-Kârî şerhiyle), thk. Alî Muhammed Dendel, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 75.

¹⁰ Şerafeddin Gölcük, *İnsan İradesi ve Kudret-i İlâhiyye Bağlamında Kader Mes'elesi (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 111.

özelliklerinin tayin edilmesi anlamında kullanılırsa 'genel kader'; özellikle kulların fiilleriyle ilgili kullanılırsa 'özel kader' olarak iki başlıkta mülâhaza edilmektedir.¹¹

Cebir kelimesi c-b-r (ج-ب-ر) fiilinin masdarı olup, sözlükte zorbalıkla yola getirmek,¹² fakirliği gidermek, kırık olan kemiği düzeltmek¹³ gibi anlamlara gelmekte; istilâhta ise kulun fiillerinin Allah'a isnâd edilmesi demektir.¹⁴ Cebr kelimesinden türeyen Cebriyye, öncülüğü Cehm b. Safvân'a (ö. 128/745-46) nispet edilen ve kula hiçbir güç ve ihtiyâr hakkı tanımayan mezhebin adıdır.¹⁵ Bu görüşün zıddını iddiâ eden ve kulların ihtiyârı üzerinde Allah'ın (c.c.) etkisini yok sayan; kulun tam bir hürriyet sâhibi olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁶

İhtiyâr, ifti'âl bâbından mastar olup h-y-r (ح-ي-ر) kökünden gelen; irâde edilen ve râzı olunan şeye meyletmek,¹⁷ seçmek,¹⁸ üstün tutmak ('alâ harf-i ceriyle)¹⁹ gibi anlamlara sahip olan bir kelimedir. Istilâhta ise hayırlı olanı talep etmek ve yapmak, hakkında hayırlı olmadığı hâlde kişinin bir şeyi hayırlı görmesi,²⁰ bir işi yapmak ve yapmamak arasında tercihte bulunmak gibi anlamlarına geldiği belirtilmiştir.²¹ İrâdeyle ihtiyâr arasında fark olduğunu söyleyenlere göre ihtiyâr sübjektiftir ve 'akıl hayırlı gördüğüne irâdenin harekete geçmesi' olarak tanımlanır. Zira akıl, iki hayırlı ya da iki şerli nesnenin arasını ayırmakta ihtiyâra muhtaçtır.²² Kimine göre ihtiyâr ile irâde arasında anlatılan bu fark, onların birbirini gerektirip bağımsız düşünülme-yen iki kavram olmasına engel değildir ve birinin olduğu yerde, mutlakâ diğeri de vardır.²³

Meşîete gelince; ş-y-e (ش-ي-ع) kökünden mastar olup, kendisinin değil, türevlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde zikredilmektedir.²⁴ Sözlükte irâde etmek, bir işe sevk etmek,²⁵ takdir etmek²⁶ gibi anlamları bulunan meşîetin, irâdeyle eşanlamlı kabul edilmektedir.

¹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 223.

¹² Râgıb el-İsfahânî, "c-b-r", *Müfredâtü'l-İlmiyye'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2011), 183. Allah'ın Cebbâr ism-i celili 'cebr' kökünden değil, 'icbâr' kökünden gelmektedir. İbn Manzûr, "c-b-r", *Lisânü'l-'Arab*, 1/521.

¹³ Cübrân, "c-b-r", 304.

¹⁴ Cürcânî, "c-b-r", 137.

¹⁵ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 82.

¹⁶ Bahsedilen bu görüş Mu'tezilî'ye aittir. Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn* (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995), 1/298; Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed Neseî, *Tebsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk. Muhammed Enver Hâmid İsâ (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2018), 2/843; Seyyid Şerîf Cürcânî Alî b. Muhammed, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/245.

¹⁷ Cürcânî, "h-y-r", 71.

¹⁸ Cevherî, "h-y-r", 325.

¹⁹ İbn Manzûr, "h-y-r", *Lisânü'l-'Arab*, 1/1205; İbrahim Enis vd., "h-y-r", 287.

²⁰ İsfahânî, "h-y-r", 301-302.

²¹ Şeyhzâde İsmâil Gelenbevî, *Hâşiyetü'l-Gelenbevî 'alâ Şerhi'l-Celâl Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1317/1900), 2/46.

²² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn* (Beirut: Dâru Sâdir, 2000), 4/314-315; Gelenbevî, *Hâşiyetü'l-Gelenbevî*, 2/45-46; 101.

²³ Mustafa Sabri, *Mevkîfî'l-Beşer Tahte Sultânî'l-Kader* (Kâhire: Dâru'l-Besâir), t.s., 250.

²⁴ Dört yüz otuz yedi yer olduğu belirtilmektedir. Abdalbâkî, "ş-y-e", 117, 121, 358, 617, 628, 633-634, 924, 1003.

²⁵ İbrahim Enis vd., "ş-y-e", 527; İbn Manzûr, "ş-y-e", *Lisânü'l-'Arab*, 1/2126.

²⁶ Cübrân, "ş-y-e", 509.

Aralarında nüans olduğunu söyleyenlere göre irâde, vakti geçmiş ya da geçmemiş her nesnede, meşîet ise sadece vakti geçmemiş nesnelere kullanılmaktadır.²⁷ Başka bir yoruma göre meşîet; Allah'ın yok olanı var etmeye ve var olanı yok etmeye yönelik tecellisine meşîet denirken; sadece yok olanı var etmesine ise irâde denmektedir. Buna göre meşîet, irâdeye nispetle daha kapsamlı bir anlama sâhiptir.²⁸

Kelâm mezheplerinin, üzerinde titizlikle durdukları kader konusunda tarihten günümüze kadar pek çok müstakil kitap, risâle yazılmış, günümüzde de tezler yapılmıştır. Fahreddîn er-Râzî'nin (öl. 606/1210) *el-Kazâ ve'l-Kader*'i, İbn Kemalpaşa'nın (öl. 940/1534) *Cebir ve Kader Risâlesi*, Harun Işık'ın *Maturidi'ye Göre Kaza ve Kader* adlı doktora tezi ile H. Musa Bağcı'nın *İnsanın Kaderi* eserleri örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmada Ebussuûd'un kader hakkında yazdığı risâlesini, *İrşâd* isimli tefsiri ile karşılaştırmalı olarak analiz edip, âyet ve hadisleri nasıl yorumladığını ele alacağız.

1. Ebussuûd'un Kazâ ve Kader Risâlesi

İlim ve irfân öncülerine kısa bir duâ ile başlayan Ebussuûd, Arapça örneklemelerde adına sıklıkla rastlanan Zeyd'in, işlediği günahlardan dolayı kaderi bahane edip, kendini nasıl savunduğu ve bu savunmaya nasıl cevap verilmesi gerektiğini içeren risâlesinde, âyet ve hadise dayalı delilleri, tefsirinde uyguladığı metotla açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

Nefsinin istekleri doğrultusunda pervâsızca günâh işleyen ve bundan dolayı halkın gözünde adı kötüye çıkmış olan âlim Zeyd'e, tebliğ vazifesi gereği birileri ikazda ve nasihatte bulunur fakat Zeyd tüm bunlara karşı çıkıp kaderi bahane eder. Meyhâneye gidip orada günâh işleyeceğinin, kaderde Allah tarafından bilindiğini, bundan mütevellit işlediği günâhların da alinyazısının bir tecellisi olarak zorunlu eylemi olduğunu; Allah (c.c.) bir kul hakkında günâh işlemesini takdir ettiyse, alınacak tüm tedbirlerin, takdir-i ilâhî karşısında âciz kalacağını söylemektedir. Bu noktada Zeyd, üç gerekçe sunmaktadır. **Birincisi**, ilmullâh ve haberdar ki bunlar, kulun ne yapacağını Allah'ın ezelî ilminde malum olması ile Kitap ve Sünnet'tir. Kaderde bir şeyin olup olmayacağı yazılıdır. Olacağı yazılıysa kul bunu zorunlu olarak yaşayacak; olmayacağı yazılıysa, zaten o şey gerçekleşmeyecek demektir ki iki durum da kulun gücünün üstündedir.²⁹

Bu açıklamalarından sonra Ebussuûd, müfessir Fahreddin er-Râzî'nin konuyla ilgili verdiği bilgileri nakletmeye başlamıştır. Râzî, teklîf-i mâ lâ yutâk³⁰ genel anlamda câiz

²⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, "ş-y-e", *el-Furûku'l-Luğaviyye* (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2016), 203.

²⁸ Cürçânî, "ş-y-e", 302.

²⁹ Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Risâle fi'l-Kazâi ve'l-Kader* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 84/35), 178.

³⁰ Teklîf-i mâ lâ yutâk: Allah'ın, kulunu bir işi yapma veya yapmama konusunda sorumlu tutması demektir.

olduğunu şu âyetleri istidlâl etmek sûretiyle dile getirmektedir: “لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”
“Andolsun, o inkârcıların çoğunun üzerine (azap) kelimemiz hak olmuştur; onlar artık îmân etmezler.”³¹ “ذُرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ وَجِيدًا وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَّمْدُودًا وَبَيِّنَ شُهُودًا وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عِينِدًا سَأَاهِفُهُ صَعُودًا”
“Yaratıp kendisine çokça mal ile etrafında hâzır bulunan oğullar verdiğim ve nimetleri yaydıkça yaydığım o kişi ile beni baş başa bırak. Sonra da benden (nimetlerimi) artırmamı çok ister. Aslâ! Zirâ o, âyetlerimize karşı çok inatçıydı; ben de onu zor bir yokuşa sürükleyeceğim.”³² “بَبَّتْ يَدَا أَبِي هَبٍ وَتَبَّ” “Ebû Leheb’in elleri kurusun, kurumuştur da!”³³

Râzî iddiâsını şöyle açıklamaktadır: Âyetler muayyen şahısların îmân etmeyeceklerinden bahsetmektedir. Şayet îmân etseler, Allah’ın verdiği doğru haber yalan çıkacaktır. Yalan söylemek muhâtaplar nezdinde çirkin kabul edilen bir şeydir. Çirkin bir şey ise ya câhillikten ya da ihtiyaçtan dolayı yapılır; Allah hakkında ikisi de muhâldir, muhâle götüren her şey muhâldir. Öyleyse bu şahısların îmân etmeleri Allah’ın ilminde câhilliğe dönük bir değişimin olmasını gerektirir ki böylesi bir şey muhâldir.³⁴

Zeyd’in kadere dair öne sürdüğü **ikinci delil**, tercih bi lâ muraccih³⁵ konusudur. Buna göre kulun, hayr veya şerden hangisini tercih edeceği kudretinin fevkindedir ki bu da onun cebr altında ve eylemlerinde mazur olduğunu gösterir. Nitekim Râzî “خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ”
âyetinin³⁶ tefsirinde şunları söyler: Cebir kaçınılmazdır. Zira tercih edici sebep var olmadan önce eylemin meydana gelmesi mümkün değilken, var olduktan sonra ise vâciptir. Kalbin mühürlenmesini mecbur kılacak bu durumdaki kulun tüm eylemleri, cansız varlıklardan farksızdır.³⁷ Râzî’nin “insan, eylemlerinde ihtiyâr sâhibi görünümünde zorunlu bir varlıktır” sözü,³⁸ yukarıda anlatılan anlama işâret etmektedir.³⁹

Üçüncü delil ise hadis-i şerifte anlatıldığı üzere Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ arasında geçen münâzaradır. Hz. Mûsâ, Hz. Âdem’i içinde bulunduğu müreffeh yaşama rağmen Cennet’ten

³¹ Kur’an Yolu Meâlî, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), Yâsîn, 36/7.

³² el-Müddessir 74/11-17.

³³ el-Mesed 111/1.

³⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2005), 1/43-44 (305-306). Gazzâlî (öl. 505/1111) teklîf-i mâ lâ yutâk’ın Mu’tezile mezhebine göre câiz olmadığını fakat Ehl-i Sünnet nezdinde naklî ve aklî delillerle câiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre naklî delil “Ya Rabbî! Bize taşıyamayacağımız yükü yükleme. (el-Bakara, 2/286)” meâlindeki âyettir. Aklî delil ise Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e Ebû Cehlin îmân etmeyeceğini bildirmesine rağmen, onu îmâna dâvet etmesini emretmesi olarak gösterilir. Gazzâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, 1/153-154.

³⁵ Tercih bi lâ muraccih: Tercih gerektirici üstün bir sebep olmadan iki şeyden birini tercih etmektir.

³⁶ “Allah Teâlâ onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır. Onlar için acı bir azap vardır.” el-Bakara 2/7.

³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 1/51 (313).

³⁸ “الانسان مضطر في صورة مختار” Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Kazâ ve’l-Kader*, thk. Muhammed Mu’tasım Billâh (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1994), 43; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/55 (3115).

³⁹ Ebussuûd, bu ifâdeyi Râzî’ye isnat ederek aktarmıştır fakat ifâdenin orijinalinin, Râzî’nin de zikrettiği veçhile Gazzâlî’ye ait olduğu görülmektedir. Bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 5/55 (3115); Gazzâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, 4/314.

çıkarılması konusunda daha dikkatli davranmadığı gerekçesiyle kınamakta; Hz. Âdem ise Cennet'ten çıkarılacağı bilgisinin kaderde yazılı olduğunu ve bu bilginin bizzat Tevrat'ta zikredilip, Hz. Mûsâ tarafından da okunduğunu söyleyerek kendisini savunmaktadır. Bu münâzaranın gâlibi, Peygamberimizin (as.) de ifâdesiyle Hz. Âdem olmuştur.⁴⁰

Zeyd bu üç delile sarılarak işlediği günâhlarda cebr altında olduğunu söylese mazur görülüp serbest mi bırakılır, yoksa bu düşüncesinden vazgeçirilmeye mi çalışılır? Değilse delillerine verilecek cevaplar ne olmalıdır? Ebussuûd bu soruları sorduktan sonra, öncelikle Zeyd'in delillerinin geçersiz olduğunu, asla bu hâl üzere terk edilmeyeceğini söyleyerek, yapıp ettiklerinde cebir altında olduğuna inanıyorsa, bu inancından dolayı 'zındık olup katledilmesi gerektiği' hükmünü vermektedir. Fakat kader karşısında kendisini âciz kabul edip cebir altında olduğuna inanmakla beraber yaptıklarına üzülyorsa, o zaman bu düşüncesinden rucû edip hak yola gelmesi için ikna yoluna gidileceğini belirtmektedir. İşlediği günâhlardan dolayı kaderi öne süren kişiye Ebussuûd şöyle bir soru yöneltmektedir: Kulun işleyeceği günâhların Allah'ın ilminde mâlûm olduğu kabul edilmektedir. Fakat Hz. Peygamber'in, "Biriniz, Cehennem ile kendi arasında yarım metre (kadar çok az) mesâfe kalana kadar cehennemliklerin amelini işler. Kitabı (alinyazısı) önüne geçip mühür vurulur ve cennetliklerin amelini işleyerek oraya girer." hadisi⁴¹ ile kendisinden amel yönüyle daha kötü durumda olan onca günahkârın, âhir ömründe hidâyet bulması gerçeği karşısında kul, ileride hangi ameli işleyeceğini nereden bilmiştir ki, kaderi öne sürerek günâhlara dalmıştır? Günah işleyeceğiyle alâkalı, hakkında kesin hüküm bulunmayan Zeyd, kaderinde iyilik yazıldığını söyleyip neden sâlih amel işlemeyi düşünmemiştir? İnkâr üzere bulduklarıyla ilgili haklarında nass bulunan Ebû Leheb gibi kişilerin, ezeli ilimde son nefeslerine kadar kâfir kalacakları bizce mâlûm değildir. Böylelerine îmân dâvetinde bulunmak, teklîf-i mâ lâ yutâk kabîlindedir, yaklaşımı ise makbul bir görüş değildir. Zira ilim, mâlûma tâbidir; Allah (c.c.) olacak şeyleri olacağı için bilmektedir. Tıpkı gerçek hayattaki atın, ressâmın tuval üzerine resmettiği attan dolayı o şekle girmediği gibi, bazı kulların ebediyen îmân etmeyecekleri de Allah'ın ilminden dolayı değil, kendi tercihleri doğrultusunda gerçekleşmektedir.⁴²

1.1 Ebussuûd Tefsiri'nde İhtiyâr ve Meşîet

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), "Kader", 11 (6614); Müslim Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'us-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1997), "Kader", 2; Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Ebî Âmir, *el-Muvatta'*, thk. Abdurrezzâk Mehdî, (Kâhire: Dâru'l-Fecr, 2014), "Kader", 676; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2010), "Kitâbü's-Sünne", 17; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Câmi'u't-Tirmizî*, (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2009), "Kader", 2.

⁴¹ Buhârî, "Bed'i'l-Halk", 6; Müslim, "Kader", 1.

⁴² Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Risâle fi'l-Kazâi ve'l-Kader*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 84/35), 179; (Giresun, 1180/5), 72; (Hüdai Efendi, 1817/004), 93.

Zeyd'in lehinde Kur'ân'dan sunulan âyetler Ebussuûd'un tefsirinden okunduğunda, risâlesinde verdiği cevaplarla benzerlik bulunduğu görülmektedir. Mesela o, "لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ" âyetinde,⁴³ azap kelimesinin kâfirlerin üzerine hak olduğunu fakat bunun, cebir yoluyla değil; kendi özgür irâdeleriyle hak olduğunu söylemektedir.⁴⁴ "حَتَّمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ" âyetinin,⁴⁵ önceki âyetle irtibatlı olup onun hükmünün bir illeti ya da teyidi mesâbesinde olduğunu dile getiren Ebussuûd, kalbi 'düşüncenin merkezi' olarak açıklamaktadır.⁴⁶

Müfessir kalplerin mühürlenmesini (hatm-i kulûb), 'inkârcıların kendi tercihleriyle azgınlığa dalıp, yüz çevirmeleri nedeniyle hak sözün nüfûz etmediği ve uyarılardan müteessir olmayacak derecede kalplerinde ihdâs edilen bir durum' olarak açıklamaktadır. Ona göre bu hâlin kalplerde yaratılmasının Allah'a isnâdı (حَتَّمَ اللَّهُ), Sünnî anlayıştaki 'kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olması' meselesine dayanmaktadır. Peki, âyet neden inkârcıların tutumlarını teşhir edici biçimde gelmiştir? Çünkü kulların fiilleri kesb bakımından onlara dayanmakta; cebren değil, özgür irâdeleriyle işledikleri günâhlar sebebiyle de Allah tarafından yaratılmaktadır. Nitekim "بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ" âyetindeki⁴⁷ kalbin mühürlenmesinin sebebe bağlanması bu durumu açıkça ifâde etmektedir.⁴⁸ Ebussuûd'un bu yorumuyla, üstâdı İbn Kemâlpaşa'nın (öl. 940/1534) yorumu arasında benzerlik görülmektedir. Nitekim o, iki âyet arasındaki münasebete işâret ederek; kalbin mühürlenmesinin fitraten değil, kulların kendi ihtiyârî tercihleriyle ilgili olduğunu, dolayısıyla "her çocuk İslâm fitratı üzere doğar" hadisi⁴⁹ ile arasında tezat bulunmadığını belirtmektedir.⁵⁰

Ebussuûd'un kendisinden istifâde ettiği müfessir seleflerinden Zemahşerî (öl. 538/1144) "وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ" vb. âyetlerde⁵¹ geçen meşîeti, "Cebrî ve zorlayıcı bir meşîet (مشيئة قسر) ile dileseydi" şeklinde açıklarken,⁵² istifâde ettiği diğer müfessir Kâdî Beydâvî (öl. 685/1286), "Allah (c.c.) hepinizin hidâyetinizi dileseydi, hidâyete ermenizi sağlayacak şekilde

⁴³ Yâsîn, 36/7.

⁴⁴ Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), 3/272; 5/486.

⁴⁵ el-Bakara, 2/7.

⁴⁶ Ebussuûd, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, 1/87.

⁴⁷ "...bilâkis Allah onların kalplerini inkârları sebebiyle mühürlemiştir." en-Nisâ, 4/155.

⁴⁸ Ebussuûd, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, 1/87-89.

⁴⁹ Buhârî, "Cenâiz", 79.

⁵⁰ İbn Kemâlpaşa, Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân er-Rûmî, *Tefsîru İbn Kemâlpaşa* (İstanbul: İrşâd Kitabevi, 2018), 1/54-55.

⁵¹ "O (Allah) dileseydi sizi topyekûn hidâyet ederdi." en-Nahl, 16/9; "Dileseydik herkese hidâyetini verirdik. Fakat 'Cehennem'i cinler ve insanlardan bir kısmıyla dolduracağım.' diye benden bir söz çıkmıştır." es-Secde, 32/13.

⁵² Ebu'l-Kâsım Cârullâh, ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife), t.s., 2/323; 3/220.

sizi hidâyet ederdi." diye tefsir etmektedir.⁵³ Bu gibi âyetlerden yola çıkarak kulların eylemlerinde cebir altında olduğunu söylemek birkaç yönden tenkit edilmiştir: **a.** Allah (c.c.) hidâyet yolunu ve bunun neyle elde edileceğini bildirmiştir. Binâenaleyh bu gibi âyetlerle O'nun, bildirdiğine zıt bir şey istemesi muhtemel değildir. **b.** Bir şeye inanmak zihinsel çabaya ve delile dayalı bir yoldur ki, bunda cebr ve ızdırâra ihtimâl yoktur. **c.** "Dilesek, her nefse hidâyetini verirdik ama 'Cehennem'i cinler ve insanlardan bir kısmıyla dolduracağım.' diye benden bir söz çıkmıştır." meâlindeki âyet,⁵⁴ cebrî okumayı iptal eden delillerdendir.⁵⁵

Müfessir İbn 'Atiyye (öl. 541/1147) meşîet âyetinin, "Allah dileseydi hepimizin kalbinde hidâyeti yaratırdı." mânâsında olup; 'dileseydi, bir mucize göndererek sizi îmân ve hidâyete mecbûr eder, böylece kimse dalâlete düşmezdi.' şeklindeki yaklaşımın, kulun ihtiyârî fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını benimseyen Mu'tezilî ekole ait olduğu gerekçesiyle tenkit edildiğini kaydetmektedir.⁵⁶

Müfessir Ebussuûd ise meşîet âyetini şöyle yorumlamaktadır: "Allah (c.c.) topyekûn sizin hidâyetinizi dileseydi bunu gerçekleştirirdi. Zira Allah'ın meşîeti hikmetine tâbidir; hikmet ise meşîeti gerektirir, böyle bir meşîette hikmet yoktur. Çünkü kulun Cennet ve Cehennem ile muhatap olmasının yegâne sebebi cüzî irâdesidir. Konunun akışının gerektirdiği anlam ancak budur."⁵⁷ Görüldüğü gibi Müfessir, âyeti yorumlarken meşîet ile hikmet arasında bir bağ kurarak seleflerinden farklı bir metot kullanmıştır. Yine o, "وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ" âyetini,⁵⁸ "Allah (c.c.) asla kendisini engelleyen ve zorlayan bir etken olmaksızın dilediği şeyi tercih eder" şeklinde açıklamaktadır. Ona göre ۱ olumsuzluk ifâde etmektedir. Kastedilen mânâ ise müessir olan ihtiyârın nefyedilmiş olduğudur.⁵⁹ Ebussuûd mâ'nın ism-i mevsûl olduğunu söyleyip, seleflerinin dile getirdiği, 'Allah, kulların hayırına olanı seçer' tefsirini de zayıf görüş olarak kaydetmiş,⁶⁰ müfessir Şevkânî (öl. 1250/1834) ve Âlûsî (öl. 1270/1854) de bu görüşü benimsemişlerdir.⁶¹

⁵³ Kâdî Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 2013), 808.

⁵⁴ es-Secde, 32/13.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 209-210.

⁵⁶ Ebû Muhammed Abdülhak el-Endelüsî İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), 3/381.

⁵⁷ Ebussuûd, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyê'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, 4/326-327.

⁵⁸ "Rabbî, dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur." el-Kasas, 28/68.

⁵⁹ Ömer Nasuhi Bilmen'in de "O kulların ihtiyârları bizzat müessir değildir." diyerek bu tefsiri tercih ettiği görülmektedir. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Kahraman Yayıncılık), t.s., 5/2622.

⁶⁰ Ebussuûd, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyê'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, 5/304.

⁶¹ Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, thk. Seyyid İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2007), 4/220; Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (Beirut: Dâru'l-Fikr, t.s.), 11/154.

Ebussuûd, Allah'ın (c.c.) dilemesi hâlinde bütün kullarını hidâyet üzere toplayabileceğini, fakat bunu dilemediğini iki illetle açıklamaktadır: **a.** Doğru yolu gösteren birçok alâmeti görme imkânına rağmen bazılarının, özgür irâdelerini bu yönde sarf etmemiş oldukları için; **b.** Bir mûcize getirerek herkesi zorla bir noktada toplamak, ilâhî hikmete aykırı olacağı için.⁶² Kanaatimize göre Zemahşerî'ye ait olan "zorlayıcı meşîet" ile Beydâvî'nin yaptığı "hidâyete ermenizi sağlayacak şekilde hidâyet ederdi" tefsirlerine nispetle Ebussuûd'un meşîet ile ilgili hikmet vurgulu tefsiri daha isabetlidir. Zira hikmet, Ebu'l-Mu'in Neseî'nin (öl. 508/1115) de ifâde ettiği gibi,⁶³ neticesinde övgü bulunan her şeydir. Meşîeti hikmete bağlamak, aynı zamanda Allah'ın fiillerinin övgüye lâyık olduğunu vurgulamaktır.

2. Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ Arasında Geçen Kader Diyalogu

Kader Risâlesi'nde zikredilen üç delilin sonuncusu olan iki peygamber arasındaki münâzara, kanaatimize göre meselenin mihenk taşı konumundadır. Nitekim Ebussuûd, bu cevaba hatırı sayılır bir bölüm ayırarak önemini vurgulamış, üzerinde hassasiyetle durulması gerektiğini göstermiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yasaklı ağaçtan yiyerek Allah'ın emrine karşı geldikleri anlatılmaktadır.⁶⁴ Bu durumu anlatan âyette, fiilin ikisine değil de, Hz. Âdem'e nispet edilmesi (وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ),⁶⁵ fiilde Hz. Âdem'in yasağa öncülük ettiği, Hz. Havva'nın ise ona tâbi olduğuna delâlet bulunduğu kaydedilmiştir.⁶⁶ Nitekim Hz. Mûsâ, Firavun ve ordusu karşısında "Bize yetişecekler" diyen kavmine, "Rabbim benimle beraberdir, O beni hidâyete erdirecektir." diyerek⁶⁷ maiyeti kendine nispet etmiştir. Buradan hareketle mükâfât ve cezâda ilk muhatapların sosyal statü ve manevî konumlarının etkili olduğu, aynı muâmeleye tâbi olacak kişilerin onların şahıslarında zımnen zikredildiklerini söyleyebiliriz.

Ebussuûd, Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ arasında geçen konuşmanın delil gösterilerek; insanın kendi fiillerinde cebir altında olup, işlediği hatâlardan dolayı mâzûr görüleceğini iddiâ etmenin büyük bir iftirâ olduğunu dile getirmektedir. Ona göre bu iki peygamber, Allah'ın fiilleri ve îmân esaslarını bilmekte son derece yüksek mertebelerde bulunmakta ve biri, diğerini 'Allah'ın ilminden bağımsız olarak hareket ettiğini' söyleyerek ithâm altında tutmayacağı gibi, diğeri de 'bu işleri cebr altında yaptığını' söyleyecek durumda değildir.

⁶² Ebussuûd, *İrşâdî'l-'Aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, 3/42.

⁶³ Neseî, *Tebstratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, 1/586.

⁶⁴ el-A'râf, 7/22; Tâ Hâ, 20/121.

⁶⁵ Tâ Hâ, 20/121.

⁶⁶, Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru Suhnûn), t.y., 7/327.

⁶⁷ eş-Şu'arâ, 26/61-62.

Münâzarada Hz. Mûsâ, zâhirî hüküm gereği Hz. Âdem'e şöyle sorar: "Cennet'te bunca nimet içinde yaşayıp, karşısında meleklerin secde ettiği biri olarak cüzî irâde ve ihtiyârını neden daha dikkatli kullanmadın?" Buna mukâbil Hz. Âdem, bu ihtiyârî amelinin, kendi yaratılışından kırk sene önce kaderde yazılı olduğunu beyân edip, işi Allah'ın sırlarla dolu hikmetine bağlayarak cevap verir.⁶⁸ Ebussuûd bu noktada, Hz. Âdem'in yasaklı ağaçtan yiyerek insanlık adına ilk günâhı işlemesini, o güne değin böylesi bir durumla karşılaşmamasına bağlamaktadır.⁶⁹

Mezkûr hadis-i şerifin zaman, mekân ve içerik açısından anlaşılması hakkında farklı görüşler vardır. Hz. Mûsâ döneminde gerçekleşmiş olup Allah (c.c.), Hz. Âdem'i mucize eseri diriltmek sûretiyle iki peygamber görüşmüştür; Peygamberimiz'e Miraç Gecesi gösterildiği gibi, Hz. Âdem'in ruhuyla veya rüyâ yoluyla mülâkât gerçekleşmiştir; Berzah âleminde görüşmüşler ya da âhirette görüşeceklerdir. "Münâzara ettiler" şeklinde geçmiş zaman kipi kullanılması ise kesin olacağına binâendir. Hadis-i şerif, "iki peygamber bir araya gelse, aralarında böyle bir konuşma geçerdi." anlamında bir darb-ı meseldir. İlâveten bu tür bilgiler hakkında yeterli derecede bilgi sâhibi olunamadığından, aktarıldığı veçhile kabul edip hakkında tahkîkât yapmamak ideal bir yöntem olarak tavsiye edilmektedir.⁷⁰

Hz. Âdem'in Allah'a karşı olan güven ve sevgisi, O'nun adına birinin yalan yere yemîn etmeyeceği düşüncesini hâkim kıldığından; İblîs'in vesvesesine kanıp, ağaçtan men edildiğini unutmuştur.⁷¹ İbn 'Âşûr'a göre Cennet sorumluluğun söz konusu olduğu âlem olmadığından, âyetten yola çıkarak peygamberlere günâh yüklemeye yönelik bir delil bulunmamaktadır.⁷²

Sonuç

Ebussuûd, Allah'ın, kulları hakkındaki meşîetini anlatan ve cebr anlamı taşıyan âyetler ile kulun kendi fiillerinde ihtiyâr ve sorumluluk sâhibi olduğunu ifâde eden âyetleri birbirinden bağımsız değil, toplu hâlde yorumlayarak; kulların fiillerini yaratanın Allah, kesb edenin ise kullar olduğu, kulun Allah'tan bağımsız dileyemeyeceği ama dilemelerinden de sorumlu tutulacağı neticesine varmaktadır. İşlediği günâhlara bazı deliller sunarak kaderi bahane eden bir karakterin işlendiği kader risâlesinde Ebussuûd; ileri sürülen delillerin yanlış yorumlandığını karşı delillerle izah etmektedir. Buna göre kaderinde ne yazıldığını bilmeyen

⁶⁸ Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Risâle fi'l-Kazâi ve'l-Kader*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 84/35), 180; (Giresun, 1180/5), 74; (Hüdai Efendi, 1817/004), 94.

⁶⁹ Ebussuûd, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, 1/642.

⁷⁰ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000), 11/616-619. İbn Kemâlpaşa hadisin metninde geçen "...Rablerinin huzurunda münâzara yaptılar." cümlesindeki 'عد' zarfından yola çıkarak, bu münâzaranın zamandan soyutlanmış olarak gerçekleştiği neticesine varmaktadır. İbn Kemâlpaşa, Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân er-Rûmî, *Risâle fi'l-Cebri ve'l-Kader* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa, 1580,) 220b; (Esad Efendi, 3546), 8b.

⁷¹ Muhammed Emîn b. Muhammed Muhtâr Şenkîti, *Edvâü'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996), 3/80.

⁷² İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 7/327.

kul, kötülöklere meyletmek yerine iyiliklere de pekâlâ meyledebilir. Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ arasında geçen münâzara, kulun fiillerinde cebr altında olduğunun kanıtı olamaz. Zira Hz. Mûsâ'nın Hz. Âdem'i kınama nedeni, ihtiyârını daha dikkatli kullanmayışıdır. Hz. Âdem ise İblis tarafından aldatıldığı böyle bir olayla ilk kez karşılaşmış ve başına gelenin takdir-i ilâhînin sırlarla dolu hikmetlerinden biri olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak kul, kendisi için meçhul olan kaderini, işlediği günâhlarına bahane edemez.

Kaynakça | References

- Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 8. Basım, 2010.
- Ahterî, Muslihiddîn Mustafa b. Şemsüddîn Karahisârî. *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-i 'Âmire, 1310/1892.
- Akgündüz, Ahmet. "Ebüssuûd Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/365.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-Me'ânî Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-Luğaviyye*. Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi Ve Tefsiri*. İstanbul: Kahraman Yayıncılık), t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *Mu'cemu's-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, Alî b. Muhammed. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, Alî b. Muhammed. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2010.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhü'l-Ekber*. thk. Alî Muhammed Dendel. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Basım, 2016.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Risâle fi'l-Kazâi ve'l-Kader*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 84/35, 178-180; Giresun, 1180/5, 72-74; Hüdai Efendi, 1817/004, 92-94.
- Erkan, Arif. *el-Beyân*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. thk. Muhammed Naîm Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 7. Basım, 2003.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2000.
- Gelenbevî, Şeyhzâde İsmâîl. *Hâşiyetü'l-Gelenbevî 'alâ Şerhi'l-Celâl Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1317/1900.

- Gölcük, Şerafeddin. *İnsan İradesi ve Kudret-i İlâhiyye Bağlamında Kader Mes'elesi* (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2014.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru Suhnûn, t.y.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 4. Basım, 2016.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000.
- İbn Kemâlpaşa, Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân er-Rûmî. *Risâle fi'l-Cebri ve'l-Kader*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa, 1580, 220b-224b; Esad Efendi, 3546, 1a-12b.
- İbn Kemâlpaşa, Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân er-Rûmî. *Tefsîru İbn Kemâlpaşa*. İstanbul: İrşâd Kitabevi, 2018.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2005.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- İbrahim Enis vd., *el-Mu'cemü'l-Vesît*. Kâhire: y.y., 1972.
- Kâdî Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. thk. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2013.
- Kur'an Yolu Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Ebî Âmir. *el-Muvatta'*. thk. Abdurrezzâk Mehdî, Kâhire: Dâru'l-Fecr, 2014.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2006.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1997.
- Mes'ûd, Cübân. *Er-Râid*. Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 3. Basım, 2005.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed. *Tebîratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Muhammed Enver Hâmid Îsâ. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2018.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref. *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lüğât*. thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 2009.
- Râgıb İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 5. Basım, 2011.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed. *el-Kazâ ve'l-Kader*. thk. Muhammed Mu'tasım Billâh, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1994.

- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed. *Mefâtîhu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Sabri, Mustafa. *Mevkîfü'l-Beşer Tahte Sultâni'l-Kader*. Kâhire: Dâru'l-Besâir, t.s.
- Şenkîti, Muhammed Emîn b. Muhammed Muhtâr. *Edvâü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1996.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*. thk. Seyyid İbrahim, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Câmi'u't-Tirmizî*. Riyâd: Dâru's-Selâm, 2009.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 24/58-63.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh. *Esâsü'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1992.